

GALAMB GYÖRGY

AZ EMLÉKEZET ÚTVONALAI

*Itineráriumok a Kapisztrán Jánosról és Marchiai Jakabról szóló
15. századi életrajzokban*

A ferences obszervancia két neves 15. századi prédikátora, Kapisztrán János és Marchiai Jakab, mint ismeretes, fontos szerepet játszott a korabeli magyar politikai és vallási életben. János a nándorfehérvári győzelem részeseként és az azt megelőző szervező munka révén vált ismertté 1455–1456-os magyarországi tartózkodása során. Rendtársa, Jakab 1435 és 1439 között a boszniai ferences vikáriát vezette, és a maga elhatározásából, de magyar egyházi és világi előkelők hívására is az eretnekek üldözésében játszott nagy szerepet. 1457–58-ban ismét hazánkba jött, hogy átvegye Kapisztrán szerepét, valamint hogy gondoskodjon ez utóbbi csodáinak összegyűjtéséről, előmozdítva a kanonizáció ügyét. Tanulmányomban nem kettőjük tényleges tevékenységéről lesz szó, hanem arról, hogy a későbbiekben az emlékezetben, a róluk szóló életrajzokban miként jelenik meg és hogyan hat egymásra, hogyan keveredik közép-európai itineráriumuk, milyen módosulásokon megy át a korabeli eseményekben játszott szerepük.

A kiindulópontot a Marchiai Jakabról szóló életrajzok adják. Nem szándékozom azonban valamennyi, a 15. század vége és a 17. század vége között keletkezett munkát tárgyalni, hanem csupán arra a három legkorábbira szorítkozom, amelyekből a későbbi, 16–17. századi életrajzírók (Marco da Lisboa, Francesco Gonzaga vagy Ludovico da Monte Corvino) merítettek.¹ A három életrajz szerzői: Venanzio da Fabriano, Giovanni Battista Petrucci és Aurelio Simmaco de Jacobiti a lehetséges szentté avatás célzatával gyűjtötték egybe az olasz ferences által véghezvitt csodákat és írták le Itálián belül és azon kívül tett utazásait. Kortársak lévén Marchiai Jakabot vagy személyesen ismerték, vagy pedig értesüléseik nagyon kevés áttétellel kerültek hozzájuk.

Venanzio da Fabriano (1434–1506) ugyancsak obszerváns ferences volt, s egyben Marchiai Jakab társa is 1463-tól annak 1476-ban bekövetkezett haláláig. Ezt követően, 1480 és 1485 között írta meg életrajzi művét, mint azt a biográfia modern kiadását megjelentető Marino Sgattoni megállapította.² Giovanni Battista Petrucci (†1514) tarantói érsek ugyancsak 1485-ben adta közre latin nyelvű hexameterekben írt, Marchiai

¹ Az életrajzokra jó összefoglalás: LIOI, R.: „Biografi e biografie di S. Giacomo della Marca”, *Picenum Seraphicum* 7 (1970), 7–46.; CASELLI, G.: *Studi su S. Giacomo della Marca*, vol. I, Offida 1926, 111–148.

² FRA VENANZIO DA FABRIANO: *La vita di S. Giacomo della Marca (1393–1476)*, Studiata ed edita da M. SGATTONI O.F.M., Zara 1940.

Jakobot magasztaló költeményét.³ Aurelio Simmaco de Jacobiti (kb. 1400–kb. 1500), egy, a nápolyi királyságban élt jogászember 1490-ben fejezte be olasz nyelven írt költeményét, amelyben Jakab életét énekelte meg.⁴

Ha az említett biográfusok munkáit kézbe vesszük, azonnal szembetűnik, hogy Marchiai Jakab általuk vázolt itineráriuma olyan, a történeti valóságtól eltérő irreális elemeket tartalmaz, amelyek nyilvánvalóan a fantázia szüleményei. Adódik a kérdés: melyek a valóságos, illetve az életrajzokban található itineráriumok különbségei? Honnan származnak szerzőik állításai, hogyan keletkezettek túlzásaik és félreértéseik, miként tükröződik munkáikban a korabeli ferences obszervancia térbeli kiterjedése?⁵

Kiindulásként érdemes röviden összefoglalni Marchiai Jakab valóságos, a forrásokból kihámozható Itálián kívüli itineráriumának főbb állomásait. Rögtön meg kell jegyezni, hogy szemben a propagandisztikus célokat szolgáló, a csodatételeket a szentté avatás érdekében összegyűjtő életrajzi munkákkal sokkal inkább azok a források számítanak hitelesnek, amelyek minden érdek nélkül „külső” kéz írt. Ilyenek az egyházi és világi hatóságok oklevelei és levelezése, követjelentések és a prédikátor személyétől függetlenül keletkezett elbeszélő források.⁶ Ezek alapján életének főbb állomásait már 1926-ban Giuseppe Caselli rekonstruálta, amit kisebb korrekciókkal az e tárgyban született mai munkák is elfogadnak. Ennek megfelelően állíthatjuk, hogy a prédikátor három, esetleg négy alkalommal hagyta el Itáliát. Első ízben 1432–33-ban, amikor a boszniai obszerváns vikária helyzetét vizsgáló megbízottként működött a boszniai

³ IOANNES BAPTISTA PETRUCCIUS, *Vita et res gestae beati Iacobi Piceni, ordinis minorum regularis observantiae, carmine heroico olim conscripta*, Ed. Lucas Waddingus, Lugduni 1641. Egy újabb elemzés: D'ANGELO, E.: „Agiografia latina su Giacomo della Marca. L' Iacobois di G. B. Petrucci” in *San Giacomo della Marca e l'altra Europa. Atti del Convegno Internazionale di Studi, Monteprandone, 24–25 novembre 2006*, a cura di F. SERPICO, Firenze – Monteprandone 2007, 49–66.

⁴ AURELIO SIMMACO DE JACOBITI (*sec. XV*), *Poema inedito in ottava rima su s. Giacomo della Marca (1393/4–1476)*, intr. e note G. Mascia, Napoli 1970. Jacobitiről a Marchiai Jakabról a hagiográfiában kialakult mítoszok szempontjából: DI FRANCESCO, A.: „Dall'agiografia alla mitografia: San Giacomo della Marca e gli Hunyadi”, *Nuova Corvina. Rivista di italianistica*, 20 (2008), 126–129.

⁵ Vö. GALAMB, Gy.: „Due osservanti italiani nell'Europa Centrale e nell'area balcanica” in *San Giacomo della Marca e l'altra Europa... id.*, 16.

⁶ A különféle, nagyrészt Wadding, Fermendžin és Fejér által közzétett, elsősorban okleveles források lehetővé teszik Marchiai Jakab 1435 és 1439 közötti, azaz boszniai vikáriusi megbízásának idejére eső itineráriumának rekonstruálását. A követjelentésre példa Egidius Carlerius munkája, amely tudósít a Zsigmond és a cseh husziták képviselői között 1436 februárjában Székesfehérváron tartott tárgyalásokról, ld.: EGIDIUS CARLERII *Liber de legationibus*, in *Monumenta Conciliorum Generalium saeculi decimi quinti. Concilium Basileense scriptorum*, tom. I., Vindobonae 1857, 676. Az elbeszélő források is hasznosíthatók ebből a szempontból, így például: ANTONIUS DE BONFINIS: *Rerum Hungaricarum decades*, ed.: I. FÖGEL – B. IVÁNYI – L. JUHÁSZ, Lipsiae 1941, 79.; JOHANNES DE THURÓCZ: *Cronica Hungarorum*, tom. I.: textus, ed.: E. GALÁNTAI, J. KRISTÓ, Budapest 1985, 233.

konventek megreformálásának érdekében.⁷ Ezt követően 1435 és 1439 (esetleg 1440) között, mikor is a vikária főnökének tisztét töltötte be. Ekkor jutott el első ízben Magyarországra, ahol, mint említettük, elsősorban az eretnekeket üldöző inkvizítor szerepében láthatjuk.⁸ Ezután következik az életrajz egyik bizonytalan eleme: nem zárható ki, de nem is igazolható egyértelműen, hogy 1453-ban rövid ideig Dalmáciában tartózkodott.⁹ Ugyanakkor erősen kétségben vonható a ferences rend 17. századi neves történetírójának, Lucas Waddingnak azon állítása, hogy 1440-ben Ciprusra tett volna utazást.¹⁰ Végül pedig 1457-ben azt a megbízást kapta III. Calixtus pápától, hogy folytassa Magyarországon az előző év végén elhunyt Kapisztrán János tevékenységét, akinek csodáit az ő kezdeményezésére kezdték összegyűjteni. Erről az útvjáról 1458-ban tért vissza Itáliába.¹¹

Marchiai Jakab három említett biográfusának elbeszélései, bár nem ugyanolyan mértékben, de eltérnek ettől a vázlatos képtől, s nyilvánvaló tévedések is találhatók bennük. Venanzio da Fabriano és Giovanni Battista Petrucci helytállóan mondják ugyan, hogy Jakab háromszor hagyta el Itáliát, ám Venanzio téved abban, hogy mind a háromszor Magyarországon járt: más források alapján ugyanis csak két hazánkba tett útról beszélhetünk. Abban is pontatlan, hogy Jakab megbízását az első két alkalommal V. Miklós pápának, a harmadik esetben pedig III. Calixtusnak tulajdonítja,¹² hiszen Jakab első ízben IV. Jenő felhatalmazásaival érkezett Magyarországra, míg a harmadik zajlott Calixtus idején.¹³ A második utazás a képzelet szüleménye, amelyben ráadásul Jakab személye Kapisztrán Jánoséval kapcsolódik össze, hiszen V. Miklós 1451-ben bízta meg az utóbbit, hogy Németországba (és nem Magyarországra) utazzon, míg

⁷ MATANIĆ, A.: „De duplici activitate S. Iacobi de Marchia in regno et vicaria franciscali Bosnae”, *Archivum Franciscanum Historicum* 53 (1960), 111–127.

⁸ Ami az itálián kívüli utazásait illeti, Giuseppe CASELLI összességében helyesen állapította meg annak fő állomásait: *Studi su S. Giacomo della Marca*, Offida, 1926, vol. I., 267–299, 360–362. Lásd még: GALAMB, Gy.: „San Giacomo della Marca e gli eretici di Ungheria”, in *San Giacomo della Marca e l' Europa del '400, Atti del Convegno internazionale di studi, Montepreandone, 7–10 settembre 1994*, a c. di S. BRACCI, Padova 1997, 211–220. Itáliába való visszatérésének pontos ideje bizonytalan: Wadding úgy vélte, hogy 1440 nagyböjtjén Padovában prédikált: *Annales minorum*, vol. XI, 1440. no. 7, míg Jan Długosz egyik levele szerint Jakab „in die passionis Domini”, azaz 1440. március 13-án még Budán volt: *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia* tom. XII, w Krakowie 1891, 275.

⁹ CASELLI, *i. m.* I, 341–343,

¹⁰ WADDING, *Annales minorum*, 1440, no. 8., CASELLI, *i. m.* I, 300–303.

¹¹ III. Callixtus levelei: THEINER, A.: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, vol. II, Romae, 1862, no. 460–462.

¹² VENANZIO DA FABRIANO: *La vita di S. Giacomo*, 200.

¹³ *Bullarium Franciscanum, Nova Series I., 1431–1455*, ed.: U. HÜNTEMANN, ad Claras Aquas prope Florentiam, 1929, no. 246.

Jakab ezúttal, rossz egészségi állapotára hivatkozva Itáliában maradt.¹⁴ Ugyanakkor elképzelhető, hogy Venanzio emlékezetében az 1453-ban tett esetleges Dalmáciai utazás emléke bukkant föl.¹⁵ Ugyancsak ellentmond a történeti valóságnak az az állítása, amelyet egyébként más életrajzírók is átvesznek, hogy Marchiai Jakab tizenkét évet töltött volna Itálián kívül.¹⁶

Térjünk most rá a három említett életrajzíró által rekonstruált itineráriumokra. Dionysius Lasić a Marchiai Jakab életéről és műveiről az 1970-es években írt munkájában már összehasonlította, mégpedig az itineráriumok szempontjából is Venanzio, Petrucci és Jacobiti életrajzi műveit. Az összehasonlítás részleteire e helyütt nem érdemes kitérni, legfeljebb a fő vonalaira¹⁷.

Témánkat illetően Petrucci nem túl bőbeszédű. Beszámolója a következőképpen említi Marchiai Jakab utazásainak állomásait: előbb a dákokat (*Dacos*) és a gétákat (*Getas*) kereste föl, majd arról beszél, hogy „*Gallica regna, atque Liburnorum Germanamque, Illyricamque gentem divinis verbis inflammat*”.¹⁸ (Wadding szerint a „*Getas*” elnevezés Boszniára utalna, amelyet furcsa módon Lasić is hallgatólagosan elfogad, holott eléggé világos, hogy *Dacia* másik antikizáló elnevezésével van dolgunk, amely mögött ez esetben Erdélyt láthatjuk, hiszen a prédikátor, mint tudjuk, meg is fordult ott.) A felsorolás két olyan elemet tartalmaz, amely eltér a valóságos utazásoktól: Franciaországban és a német területeken ugyanis nem járt Jakab, hiányzik belőle ellenben Magyarország.

Ami Jacobiti költeményét illeti, szerkezete egységesebb és rendezettebb, mint a másik két szerző, Venanzio, illetve Petrucci munkái. Első része Jakab életével foglalkozik a születésétől fogva addig, amikor elhagyta Itáliát. (*iter primum*). A második témája az *iter extra Italiam*, amely egyetlen elbeszélésbe ötvözi az obszerváns szerzetes több utazását, végül a harmadik az Itáliába való visszatérésétől (Velece) a haláláig tartó (Nápoly) szakaszt meséli el. Számunkra természetesen a második a legérdekesebb, amely a következő városokat, illetve országokat említi meg: Belgrád, Bécs, majd Németország több városa (Nürnberg, Regensburg, Augsburg, Ulm, stb.); ám olyan elemekkel folytatódik, amelyek másik két szerző által írt életrajzokból teljesen hiányoznak: Frízföld, Lübeck, Gdansk, Reval, Norvégia és Oroszország. Végül Jacobiti megnevezi Lengyelországot, Korbáviát (*Corbassia*), Csehországot, Boszniát, Illyriát, valamint Albánia, Görögország és Kisázsia különféle városait, hogy az itineráriumot Velece említésével fejezze be. Az egész utazásról, egybehangzóan Venanzio munkájával azt mondja, hogy tizenkét évig tartott.¹⁹

¹⁴ CASELLI, *i. m.* I, 334–337.

¹⁵ Uo.: 341–345.

¹⁶ Vö. VENANZIO DA FABRIANO: *La vita di S. Giacomo*, 138.

¹⁷ LASIĆ, D.: *De vita et operibus S. Iacobi de Marchia. Studium et recensio quorundam textuum*, Falconara Marittima 1974, 113–166.

¹⁸ Uo., 106–107.; PETRUCCIUS, *Vita et res gestae beati Iacobi Picensi*, II, v. 10–25.

¹⁹ JACOBITI, *Poema inedito... id.*, VI–XIII, LASIĆ, *i. m.*, 126–143.

Rátérve a Venanzio da Fabriano által írt *Vitára*, annak vonatkozó része így hangzik: „...*esendo mandato tre volte in Ungaria doy da papa Nicola et una da papa Calixto, fo da là in più parte et stette lí più de XII in Ungaria, in Scavonia. in Boscina, in Corbatia, in Dalmatia, in Pollonia in Boemia e in multe altre province de là...*” (amikor három ízben küldték Magyarországra, kétszer Miklós pápa, egyszer pedig Calixtus, annak több részében is járt, s több mint tizenkét évig volt Magyarországon, Szlavóniában, Boszniában, Horvátországban, Dalmáciában, Lengyelországban, Csehországban, s ezeken kívül sok más tartományban).²⁰ Figyelemre méltó, hogy az egyik Venanzio-féle kézirat, amelyet a római San Isidoro kolostorban őriznek, Csehország helyett *Tartariát*, azaz a tatárok földjét említi,²¹ ami bizonyos tájékozottságról tanúskodik, hiszen a Magyarországot, benne Erdélyt is magába foglaló boszniai vikáriától keletre fekvő területeket pár korabeli forrás, közöttük IV. Jenő vagy V. Miklós pápa levelei is így, vagy éppen *Scythiának* nevezik.²²

A három szöveget összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy – leszámítva Lengyelország és Csehország említését, meg a már említett tévedését a Miklós pápa által kezdeményezett magyarországi utazással kapcsolatban – Venanzio adja vissza a leghűségesebben Marchiai Jakab utazásainak állomásait. Ezen kívül több más olyan elem is található az általa írt életrajzban, amely hitelességét támasztja alá. Az egyik fejezetben, igaz, Csehországba helyezve, egy szent fa pogány kultuszáról olvashatunk, amelynek a prédikátor fellépése vetett véget. A jelenet csaknem ugyanazon formában található meg Marchiai Jakab prédikációinak egyik *exemplumában*, amely szerint viszont az eset Nagyvárad közelében történt.²³ Egy másik epizód arról szól, hogy a szerzetes milyen üldöztetéseket szenvedett Csehország királyától és az ott élő „patarénius” eretnekektől, akik meg is akarták mérgezni, ám épp ennek az egyértelműen Boszniához köthető motívumnak – a „pataréniusoknak” – az említése teszi valószínűvé, hogy Venanzio egyszerűen összekeverte az országokat és *Bosnia* helyett írt *Boemiát*.²⁴ Jacobiti ezen a téren sokkal tájékozatlanabbnak mutatkozik, amikor a „pataréniusokat” egyenesen Livóniába helyezi²⁵

Itt érdemes röviden megemlíteni, hogy szemben a gyakran olvasható, a három legkorábbi életrajzíró által mondottakra visszamenő vélekedéssel, Jakab soha nem járt

²⁰ FRA VENANZIO DA FABRIANO: *La vita di S. Giacomo della Marca*, 138., 200.

²¹ Vö. LASIĆ, *i. m.* 103.

²² *Bullarium Franciscanum*, no. 795, 835, 868, 874, 1119.

²³ S. JACOBUS DE MARCHIA: *Sermones dominicales*, intr., testo e note di R. LIOI, vol. IV, Falconara Marittima 1982, no. 48. (*De sortilegiis et incantationibus*); FRA VENANZIO DA FABRIANO: *La vita di S. Giacomo della Marca*, 141, 201–202. Vö.: GALAMB Gy.: „San Giacomo della Marca e gli inizi dell’Osservanza francescana in Ungheria”: *Picenum Seraphicum* 21 (2002), 28–31.

²⁴ FRA VENANZIO DA FABRIANO: *La vita di S. Giacomo della Marca*, 138–141, 200–201.

²⁵ JACOBITI, *Poema inedito*, VIII, 29, 162–163.; LASIĆ, *i. m.* 77.

Csehországban és azon belül Prágában.²⁶ Nincsen ugyanis semmilyen ideológiai motívumoktól mentes elfogulatlan, más célzattal keletkezett forrás, amely ezt alátámasztaná. Levelezése, a számára kiállított oklevelek elég összefüggően rajzolják ki magyarországi utazását, egyszerűen nem hagyva időt a csehországi kitérő számára, amikor is 1436 augusztusában Zsigmond oldalán vonult volna be Prágába.²⁷

Venanzióra visszatérve, valamennyi életrajzíró közül ő bizonyul a legpontosabbnak az Itálián kívüli itinerárium leírásában, ami könnyen érthető, hiszen jól ismerte Jakabot, több mint egy évtizedet töltve el társaként.²⁸

Persze természetes, hogy azok a szerzők a megbízhatóbbak az itinerárium tekintetében (is), akik Jakabot személyesen ismerték. Így van ez Bernardo da Fossa d'Aquila esetében is, akit személyesen ő öltöztetett be szerzetesnek, és aki szintén nem beszél az észak- és kelet-európai képzelet szülte utazásokról, hanem a valósághoz hűen azt írja, hogy Jakab „...*fuert in vita tota Italia, Ungaria, Bosna et Dalmatia (...), in quibus miro modo verbum Dei praedicabat.*” (egész élete során Itáliában, Magyarországon, Boszniában és Dalmáciában járt... ahol csodálatos módon prédikálta Isten igéjét”).²⁹

Jakab biográfusai azonban, mint azt fentebb már jeleztük, nem csupán önmagukban érdemelnek figyelmet, hanem azon szerzőkkel való viszonyukban is, akik Kapisztrán Jánosról készítettek életrajzot. Dionysius Lasić felhívta a figyelmet arra is, hogy a Marchiai Jakabról szóló munkákban olvasható mesés elemek azokkal az itineráriumokkal mutatnak hasonlóságot, amelyek a Kapisztrán Jánosról készített Vitákban szerepelnek.³⁰ Ha szemügyre vesszük – mégpedig az itinerárium bemutatása szempontjából – a három 15. századi szerző, Cristoforo da Varese, Girolamo di Udine és Niccolò da Fara munkáit, azt tapasztaljuk, hogy szinte egybehangzóan Németországot (*Germania*), Csehországot (*Boemia*), Lengyelországot (*Polonia*) és Magyarországot (*Ungaria*) említik Kapisztrán utazásainak állomásaiként. Ehhez a két korábbi, Girolamo da Udine és Niccolò da Fara által írt életrajz – helyesen – hozzáteszi még Franciaországot (*Gallia*)

²⁶ FRA VENANZIO DA FABRIANO: *La vita di S. Giacomo della Marca*, 139–143, 200–202; PETRUCCIUS, *Vita et res gestae beati Iacobi Piceni*, II, v. 45–145; JACOBITI *Poema inedito*, XI. A modern irodalomban erre példa: PICCIAFUOCO, U.: *San Giacomo della Marca (1393–1476)*, Monteprandone 1976, 73. A hiedelmet tovább táplálta a monteprandonei S. Maria delle Grazie ferences kolostorban található, Cesare Peruzzi által készített, Zsigmond prágai bevonulását ábrázoló egyik freskó, amelyen az uralkodó oldalán Jakab látható.

²⁷ Az itineráriumra: GALAMB, Gy.: „San Giacomo della Marca e gli eretici di Ungheria”, 212–213. Figyelemre méltó, hogy a Venanzio-féle életrajz másik változata nem említi Csehországot: FRA VENANZIO DA FABRIANO: *La vita di S. Giacomo della Marca*, 200.

²⁸ Már Lucas Wadding megállapította, hogy a többi életrajz az ő munkája nyomán keletkezett, vö.: LASIĆ, *i. m.* 113.

²⁹ BERNARDINO AQUILANO: *Chronica Fratrum Minorum Observantiae*, Edidit.: L. LEMMENS, („Fragmenta Franciscana” 2.), Romae 1902, 21.

³⁰ LASIĆ, *i. m.* 173.

is.³¹ Valóban, az első pillantásra szembeötlő, hogy mindez nagymérvű egyezést mutat mindazzal, ami a Jakabról szóló életrajzokban szerepel.

Lasić ennek alapján több következtetésre is jutott. Az egyik az, hogy Venanzio da Fabriano a Jakab csehországi missziójával kapcsolatos értesülését Cristoforo da Varese-től kölcsönözhetette. Ezt valóban nem zárhatjuk ki, ám valószínűbb, mint fentebb említettük, hogy egyszerűen a 'Boemia' és a 'Bosnia' nevek összekeverésének következtében beszél Venanzio Csehországról.

Lasić azt is kijelenti, hogy Jacobiti költeményében foglaltak ugyancsak Kapisztrán ezen életrajzírójától származnak.³² Ez az állítás azonban – legalábbis a az itineráriumok problémája szempontjából – nem fogadható el feltételek nélkül. Nincs ugyanis bizonyíték arra, hogy Jacobiti, aki 1490-ben fejezte be művét, ismerhette a Varese által 1462–63 táján írt életrajzot. Mint ahogy elvben ennek ellenkezője sem zárható ki, mégpedig hogy a Kapisztránról korábban, Girolamo da Udine által 1457-ben vagy Niccolò da Fara által 1462-ben szerkesztett *Viták*at használta föl.³³ A pusztá logikai megfontolásokon túl nehéz eltekinteni attól a tényről, hogy Jacobiti és Varese munkái között, a felvázolt itineráriumok tekintetében jelentős különbség tapasztalható. Az utóbbi ugyanis Kapisztrán utazásának helyszíneit a tényeknek megfelelően jelöli meg, anélkül, hogy a mesébe illő norvégiai vagy oroszországi tartózkodásról említést tenne. Így tehát, bár elképzelhető, hogy Jacobiti ismerte Varese munkáját, ám ez esetben alapjaiban változtatta meg az abban található itineráriumot. Megállapíthatjuk ugyanakkor, hogy a Varese-féle Kapisztrán-életrajzban található helynevek inkább a Jakabról írt másik két munkával, Venanzio és Petrucci szerkesztéseivel mutatnak hasonlóságot, azzal együtt is, hogy Venanzio nem beszél Németországról.

Lasić további megállapításai Antonio Bonfinivel kapcsolatosak, aki tudvalevőleg Mátyás és II. Ulászló udvarában is megfordult, s megbízásukból írta meg a *Rerum Hungaricarum decades* című történeti munkáját. Az itáliai Marche tartományban született, s személyesen is ismerte Marchiai Jakabot, aki állítólag csodás módon mentette meg a felesége életét, mely egy nehéz szülés során veszélybe került.³⁴

Bonfini művében azt olvashatjuk Kapisztránról, hogy őt V. Miklós pápa „*in Alemannos, Hungaros, Polonosque miserat...*”, majd továbbiakban azt, hogy maga mellé vette rendtársát, Jakabot: "*Hic, ne minore quidem sanctitate praeditum, Iacobum*

³¹ *Acta Sanctorum. Octobris* vol. X, Parisii – Romae 1869, 465, 487, 514; Vö. MOORMAN, J.: *A History of the Franciscan Order*, Oxford 1968, 469–472.

³² LASIĆ, i. m. 76–77, 173.

³³ A művek keletkezésének idejére Girolamo da Udine esetében: *Repertorium fontium historiae medii aevi*, vol. 5. Romae 1984, 477, Niccolò da Fara vonatkozóan: *uo.* vol. 8., Romae 1998, 207, míg Cristoforo da Varese esetében: *uo.* vol. 3. Romae 1970, 673. Eltérő datálást közöl: BOSCO, B.: „Fonti biografiche di San Giovanni” in *S. Giovanni da Capestrano un bilancio storiografico. Atti del Convegno Storico Internazionale, Capestrano 15–16 maggio 1998*, a c. di E. PÁSZTOR, L’Aquila 1999, 13.

³⁴ AMADIO, G.: *La vita e l’opera di Antonio Bonfini*, Montalto Marche 1930, 257.

Picentem, eiusdem collegii sacerdotem, sibi socium adscivit...” A szerző azzal folytatja, hogy mindkettő *“Cum in Austriam et Germaniam venissent, imprimis divi Francisci religionem mirifice propagarunt. Multa in Noricis, Germanis, Sarmatis [azaz a lengyeleknél] et Pannonibus huiusce religionis collegia templaque fundarunt.”* Végül azt is állítja, hogy a két obszerváns szerzetest a nándorfehérvári csatát megelőzően Hunyadi János hívta hazánkba, hogy együtt prédikáljanak a tömegek keresztes hadjáratra való mozgósítása érdekében: *“Sed cum Ioannes Corvinus (...) Capistrani Iacobi que sanctitatem praegustasset et ad inferendum Turcis bellum ab his veluti a divum interpretibus inflammeretur (...) ambos in Hungariam secum adduxit.”*³⁵ Ugyanakkor az eddigieket tekintve élénk képzeletű humanista történetíró, amikor rátér magának a csatának az eseményeire, már nem tesz említést Marchiai Jakab szerepéről.

Az általa közölt, mindkét szerzetesnek tulajdonított itinerárium (*Alemannos, Polonos, Noricos, Sarmatas Pannonios*) valójában, mint az elég világosan látszik, Kapisztrán Jánosé, következésképpen nagyjából (csak nagyjából, ugyanis Galliát elhagyja) megfelel mindannak, ami Kapisztrán három biográfusánál olvasható. Azért nagyjából, mert hiányzik belőle egyrészt Gallia, másrészt pedig Csehország említése, ám az is lehetséges, hogy Bonfini Csehországot a birodalom, azaz Alemannia részének tartotta, ezért nem említette külön. Ami azonban lényegesebb: Bonfini, – mint azt ugyancsak Lasić jegyezte meg – a két szentet az Itálián kívül tett utazások, az úgynevezett *“sacra peregrinatio”* során együtt szerepeltette, és Kapisztrán itineráriumát Marchiai Jakabnak tulajdonította.³⁶

Lasić azonban ebből a teljesen helyénvaló észrevételből egy-két megalapozatlan következtetést is levont. Mindenekelőtt hangsúlyozta, hogy Bonfini és Venanzio da Fabriano elbeszélése között több hasonlóság is észrevehető, mint például az, hogy János és Jakab együtt tevékenykedtek Magyarországon, s mindketten V. Miklós pápától kapták erre a felhatalmazást³⁷ Mivel azonban nincs nyoma annak, hogy a történetíró ismerte volna Venanzio szövegét, be kell érniünk azzal, hogy ezek hasonlóságok inkább a véletlen illetve a szájhagyomány művei lehetnek. Ez azért valószínű, mert a két szerző által közölt itineráriumok nagyon elütnek egymástól, hiszen Bonfini egyáltalán nem említi a Venanzio által – mint láttuk, helyesen és részletesen – megnevezett balkán-félszigeti helyszíneket (*Scavonia, Boscina, Corbatia, Dalmatia*), Venanzio viszont *Alemanniáról* hallgat.

Lasić azt a következtetést is levonja, hogy Marchiai Jakab mindhárom életrajzíróját Bonfini elbeszélése befolyásolta. Igaz, hogy az utóbbi “valószínűleg” 1490 előtt fejezte

³⁵ ANTONIUS DE BONFINIS: *Rerum Hungaricarum decades*, t. III, 182.

³⁶ LASIĆ, *De vita et operibus*, 84–86. Ami az Itálián belül tett utazásokat illeti, más a helyzet, ugyanis a Jacobiti által írt életrajz szerint Siena Bernardin, Kapisztrán János és Marchiai Jakab együtt üldözte a fraticellókat, ami csak az utóbbi kettőre nézve igaz: JACOBITI, *Poema inedito*, V, 51-IX.

³⁷ LASIĆ, *i. m.* 86.

be művének a két szerzetes tevékenységét is tárgyaló részét,³⁸ de Lasićnak az a megálla-
pítása, hogy *“Bonfinius primus esse videtur”*, kronológiai problémákat vet föl.³⁹
A humanista történétíró 1478 és 1486 között Recanatiban élt, s az utóbbi dátumot kö-
vetően is többször visszatért oda, ám legfeljebb szóban terjeszthette értesüléseit, hiszen
a *Decades* megírásához 1489-ben látott hozzá, s a szóban forgó fejezetet (III. 8.) Ma-
gyarországon fejezte be 1489 és 1490 között.⁴⁰ Következésképpen Venanzio és Pet-
rucci, akik mindketten 1485-ben értek munkájuk végére, nem meríthették a *Decades*-
ból értesüléseiket. Figyelembe véve, hogy Bonfini 1492–93-ban tért vissza Itáliába, az
az állítás sem fogadható el, hogy azt a saját a művét 1490-re befejező Jacobiti használta
volna forrásként.

Ezeken a kronológiai természetű észrevételeken túl tartalmi megfontolások is adód-
nak. Egyrészt az, hogy a Marchiai Jakabról szóló három korai életrajz között is, mint
láttuk, több eltérés tapasztalható, ami nem azt támasztja alá, hogy közös forrásra men-
nének vissza. Másrészt a Jacobiti által említett helynevek jóval túlmennek mindazon
térbeli kereteken, amelyeken belül Bonfini megkonstruálta az itineráriumot.

Ami a Bonfini és Kapisztrán három életírója közötti kapcsolatot illeti, Lasić helye-
sen állapítja meg, hogy a Bonfini által elbeszélte itinerárium nem a saját felfedezése,
hanem Kapisztrán környezetéből származhat.⁴¹ Azt is el kell ismerni, hogy Lasić,
hangsúlyozva, hogy Giovanni Tagliacozzo, aki nándorfehérvári csatáról, melynek
szemtanúja is volt, a legkorábbi és legrészletesebb beszámolót adta, épp Marchiai Ja-
kab kérésére írta meg munkáját,⁴² olyan fontos körülményre világított rá, amely kapocs
lehet Kapisztrán és Marchiai környezete között. Könnyen elképzelhető, hogy *magna*
peregrinatio eszméje és emléke Tagliacozzo személye és az általa szolgáltatott infor-
mációk révén kezdett elterjedni azon ferencesek körében, akik Marchiai Jakab környe-
zetét alkották.

Mindezt figyelembe véve az itinerárium terjedését úgy rekonstruálhatjuk, hogy Ka-
pisztrán életének állomásai a realitásnak megfelelően és majdhogynem egységesen
jelennek meg azon három szerzőnél, akik az ő életrajzát megírták. A Bonfini által vá-
zolt itinerárium, összhangban Lasić felfogásával, nyilvánvalóan az ő sémáikat követi,
ám oly módon, hogy János útitársának Jakabot teszi meg. Marchiai Jakab életírói közül
bizonyára a Kapisztránról szóló munkákból – és nem Bonfinitől, mint Lasić gondolta –
vette át az itineráriumot Petrucci és Jacobiti, de azt már csak a saját „szentjüknek”
tulajdonítva. Kettejük közül ugyanakkor Jacobiti beillesztette Norvégiát, Livóniát és
Oroszországot, azaz olyan elemeket, amelyek sehol máshol nem szerepelnek. Ennek
alapján azt mondhatjuk, hogy szempontunkból Petrucci műve látszik legközelebb állni

³⁸ Uo. 87.

³⁹ Uo. 88. Más helyen is kijelenti, hogy *“Aurelias narrationem Bonfinii (...) sequitur”*: uo. 123.

⁴⁰ Vö. ANTONIUS DE BONFINIS: *Rerum Hungaricarum decades*, t. I, XIII.

⁴¹ LASIĆ, i. m. 87.

⁴² MIRCSE J.: *Adalék Capistránói sz. János életéhez*, Esztergom 1870, 200.; LASIĆ, *De vita et operibus*, 173.

Kapisztrán életrajzíróihoz, akik egyikének vagy bármelyikének a munkáját közvetítők nélkül ismerhette. Végül pedig úgy tűnik, hogy Venanzio életrajza – Lasić feltételezése ellenére – nem függ másoktól, hanem a Csehország és Lengyelország említésében megmutatkozó kontaminációt leszámítva mindenkinél pontosabban adja vissza a marchei prédikátor és inkvizitor Itálián kívül tett utazásainak főbb állomásait.

Azt feltételezzük, hogy a Kapisztrán János szentté avatására a ferences obszervancián belül mutatkozó törekvés, amelyben Marchiai Jakab is fontos szerepet játszott, valamint a két prédikátor életútjának közismert kapcsolódási pontjai, közöttük utazásaik részben közös helyszíneinek tudata alkalmas légkört teremtett a két szerzetes alakjának összemérésére, ám „aszimmetrikus” módon. A nagypolitika eseményeiben fontosabb szerepet játszó Kapisztrán élete, aki nándorfehérvári szerepével és a csatát nem sokkal követő halálával már-már mitikus szereplővé vált, és akinek a csatát hamarosan követő halála mintegy mártíriumként is fölfogható volt, olyan minta lett, amelynek elemeit könnyen átvették a Jakabot személyesen nem ismerő, az eseményekhez képest később író, tájékozatlanabb szerzők. A továbbadás láncszemét jelenthette akár a Kapisztrán életrajzíróhoz leginkább hasonló itineráriumot felvázoló Petrucci, jelenthették akár Marchiai Jakab környezetének azon tagjai, akik a Tagliacozzonak adott megbízás idején, illetve az 1457–58. évi, második magyarországi útján vele tartottak. De nem csupán írott hagyományról lehet szó, hanem az obszervancián belül élő szóbeli tradícióról is, amelyből az írott életrajzok ugyancsak táplálkozhattak. További vizsgálódásra van szükség ahhoz, s természetesen nem csupán az itineráriumok fényében, hogy a fenti, inkább hipotetikus érvényű megállapítások megerősítést nyerjenek, vagy ha kell, módosuljanak.

Ami pedig a fentebb említett, a két prédikátor alakját összemósó légkör kialakulását illeti, ebből a szempontból természetesen az az egyébként ismert tevékenység a legfontosabb, amelyet Marchiai Jakab Kapisztrán kanonizációja érdekében, a csodák összegyűjtésének ösztönzésével fejtett ki.⁴³ Ez a légkör egy-két más, olyan magyar forrásban is konkrétan megmutatkozik, amelyből kiderül, hogy Kapisztrán magyarországi útja idején Jakab tizenhat-tizenhét évvel korábbi útjának emléke még elevenen élt. Egy bizonyos Kürthy Balázs nevű Bács megyei nemesember Jánoshoz írt levelében megemlíti, hogy Marchiai Jakab évekkorábban a környéken prédikált. Hasonló emlék jelenik meg Tagliacozzo egyik levelében, amelynek ugyancsak Kapisztrán volt a címzettje: a szöveg említést tesz Kölyüdről, ahol obszerváns ferences kolostor működött, s ahol Jakab szintén népes hallgatóság előtt beszélt.⁴⁴

A ferences obszervancia két kiemelkedő személyiségének összekapcsolódása, akik különböző mértékben ugyan, de részt vettek a törökellenes harc szervezésében és az eretnekségek elleni küzdelemben, a magyar uralkodó körök, a monarchia és a ference-

⁴³ FÜGEDI E.: „Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságai” in *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*, Budapest, 1981, 7–56.; ANDRIC, S.: *The Miracles of St. John Capistran*, Budapest 2000, 85–86.

⁴⁴ PETTKÓ B.: *Kapisztrán János levelezése a magyarokkal*, Budapest 1901, 208.

sek közös, az oszmán expanziót és az eretnkségek, a keleti kereszténység terjedését meggátolni kívánó törekvéseinek fényében érthető meg a legjobban. E törekvések eszmei alátámasztását adja kifejelett formában Bonfini *Decades*ának vonatkozó, fentebb tárgyalt része.

GYÖRGY GALAMB

The Routes of the Memory.

Itineraries in the contemporary biographers of John of Capestrano and James of the Marches

The study examines how the Central European journeys of the John of Capestrano and James of the Marches, two eminent figures of the Franciscan Observance in the fifteenth century, are represented by their biographers. The *sacra peregrinatio* delineated by Venanzio da Fabriano, Giovanni Battista Petrucci and Aurelio Simmaco de' Jacobiti, authors of *Vitae* written on James of the Marches virtually resembles the ones written by Niccolò da Fara, Girolamo da Udine, Cristoforo da Varese, who have narrated the life of John of Capestrano. Yet, the problem was raised forty years ago by Dionysius Lasic', who has drawn partly right conclusions, but also others that proved to be incorrect. He sets out rightly, that it was first of all Antonio Bonfini to associate explicitly – but mistakenly – the activity and the journeys of two Observants, and to loan the itinerary from the Capestrano's biographers. However, we believe that the biographers of James, Petrucci and Jacobiti did not take the itinerary from Bonfini – as it was supposed by Lasic' – but from the works written on Capestrano, and they attributed it to their "own" saint. Nevertheless, Jacobiti inserts fabulous elements (Norway, Livonia, Russia) what cannot be found in any other biography. Thus, it can be stated that Petrucci's work must have been the closest to the ones written by the Capestrano's biographers, therefore it is likely, that he was acquainted with some of them. Finally – as opposed to Lasic's supposition – the version of Venanzio has not arisen from any other, but it reflects most precisely the main stages of James' itinerary outside Italy. The author concludes with some observations on the political, religious and cultural conditions, that could promote the amalgamation of the itineraries, as well as the image of the two Observants.